

Hódi Sándor

LÉLEKELEMZÉS ÉS OSZTÁLYTUDAT

GONDOLATOK A PSZICHOANALÍZIS ÉS A MARXIZMUS VISZONYÁRÓL

Az elvont kérdésekkel foglalkozó eszmetörténeti munkák általában nem túl népszerű olvasmányok. A régen feledésbe merült könyvek, hajdani folyóiratokban megjelent írások eszmei mondanivalójának taglalása, félévszázaddal ezelőtt lezajlott tudományos és ideológiai viták rekonstruálása pedig még a legvállalkozóbb szellemű olvasókra is elrettentően hat. Erős Ferenc könyve, a *Pszichoanalízis, freudizmus, freudomarxizmus* /Gondolat, Budapest, 1986./ azon kevés eszmetörténeti munkák közé tartozik, amely kivételt jelent ez alól és közérdeklődésre tarthat számot. A várható érdeklődést nemcsak az magyarázza, hogy Erős könyve érdekesen megírt munka, amely egy sokat vitatott kérdéskörnek, a pszichoanalízisnek és a marxizmusnak a viszonyával foglalkozik. Nagyobb felhívó jellege van annak a körülménynek, hogy a két eszmerendszer belső természetének gondolati tisztázása, az ellentétek és feszültségek történeti rekonstruálása során Erős óhatatlanul „kényes” témákhoz nyúl. Az úgynevezett „kényes” témák mögött rejlő társadalmi elfojtások kimondásával, a pszichoanalízist hosszú időre elnémító – s a szellemi közgondolkodást máig paralizáló – ideológiai fantomok természetének és működési mechanizmusának a bemutatásával, Erős eszmetörténeti munkája egy olyan társadalomkritika alapjául szolgál, amely releváns választ kínál az elmélyülő társadalmi-gazdasági válság számos felszínre kerülő kérdésére vonatkozóan. Más szóval, ennek az elvont és teoretikus munkának a gyakorlati vonatkozásai nagyon is aktuálisak és nyilvánvalóak.

Lássuk hát, miben rejlik a pszichoanalízis és a marxizmus ellentéte, illetve milyen konzekvenciái vannak az Erős által tárgyalt látszólag elvont, teoretikus kérdéseknek?

Mint ismeretes, a dogmatista elemektől terhes marxista értelmezés szerint a pszichoanalízis egy hanyatló társadalmi osztály ideológiája, a talajtalanná vált polgárság „reakciós világnézete”, „irracionális eszmerendszer”, ami nem nélkülöz bizonyos „pre-fasiszta” jegyeket sem. Közép- és Kelet-Európában a marxizmus – uralkodó pozíciójánál fogva – nem sok teret engedett ennek az „idegen”, „káros”, „reakciós ideológiának” és „burzsoá áltudománynak”. A negyvenes és ötvenes évek fordulóján kemény bírálatok érték a pszichoanalízis el-

méleti alapelveit és terápiás eljárásait. A különböző politikai, ideológiai insznuációk s adminisztratív támadások pedig hosszú időre elnémították a tan képviselőit. Később a durva támadások és heves csaták megszűntek, a bírálatok megszélidültek, és a pszichoanalízis mozgásteret kiszélesedett. Az utóbbi években mind több kísérlet történik a pszichoanalízis „tárgyilagos” értékelésére, a marxizmus és a pszichoanalízis közötti ellentétek elsímítására, „kibékítésére”. Ezzel egyidőben felerősödtek azok az „áthidaló” és „szintetizáló” törekvések, amelyek – a húszas és harmincas években zajlott kísérletek mintájára – megpróbálják a két eszmerendszert „egyesíteni”, a freudi tanokat a marxizmusban feloldani, hasznosítani. E változások tükrében hovatovább már úgy tűnik, hogy a marxizmus és a pszichoanalízis közötti ellentétek és feszültségek fatális félreértésekből illetve a „személyi kultusz” időszakának a túlkapásaiból erednek.

Erős könyvének első – bevezető jellegű – részében a pszichoanalízis megjelenésének körülményeivel, tudománytörténeti és társadaloméleti vetületeivel foglalkozik. A második részben átfogó képet nyújt arról a folyamatról, amelynek során a pszichoanalízis „freudizmussá”, és a marxizmus „egyik fő ideológiai ellenségévé” válik. Külön fejezetet szentel a freudomarxista szintéziskísérletek legnagyobb hatású gondolkodójának, Wilhelm Reichnek, végül könyvének befejező részében áttekinti a pszichoanalízis elméleti hatását a frankfurti iskola képviselőire. Fromm, Adorno, Horkheimer és Habermas munkáival kapcsolatban Erős nyomatékosan leszögezi, hogy ezeket „oktalanság volna szintézisnek nevezni”, mint ahogyan nem tekinthető „egy újabb freudomarxista szintéziskísérletnek” munkája sem. Ellenkezőleg, könyvében éppen a szintéziskísérletek korlátait, illuzórikus és utópisztikus voltát igyekszik bizonyítani, kimutatni.

A szintézisteremtési kísérletekről való elhatárolódást azért kell itt mindjárt nyomatékosan szóvá tennünk, mert a rendkívül információgazdag, óriási ismeretanyagra támaszkodó, szerteágazó munka ilyen értelemben kétségeket hagyhat az olvasóban. Annál inkább, mivel a szerző az eszmetörténeti tényanyaghoz és a kínálózó összefüggésekhez való viszonyáról olykor maga is elbizonytalanító információval szolgál. „A könyv egyik legfontosabb célja – írja például mindjárt könyve bevezető soraiban –, hogy hozzájáruljon a pszichoanalízis körüli, ideológiai természetű kételyek és félreértések eloszlításához, s hogy bebizonyítsa: a pszichoanalízis nem ’ellentétes’ a szocializmussal, a marxizmus ’antifreudizmusa’ nem annyira a marxizmus lényegéből, mint inkább dogmatikus torzulásaiból fakad.” (14. o.)

Az idézett passzus, összevetve a korábban mondottakkal, nem kis dilemmát okoz. Az egymásnak ellentmondó állásfoglalások miatt nem világos: lehetséges-e Freud és Marx elméleti koncepciójának az „összeegyeztetése”, vagy sem? Ha igen, ha hitelt adunk az iménti idézetnek, amely szerint a marxizmus „antifreudizmus” nem a marxizmus lényegéből, hanem dogmatikus torzulásaiból fakad, miért lennének az ideológiai kételyeket eloszlító, félreértéseket tisztázó freudomarxista szintézis kísérletek illuzórikusak és utópisztikusak? Ha viszont a két eszmerendszert filozófiai tartalmuk lényegi antagonizmusából fakadóan nem lehet egymásba „összeolvasztani”, ha a pszichoanalízist és

a marxizmust nem lehet egyetlen gondolati rendszerbe ágyazni, miért kell ezt a körülményt elmosni, az ellentéteket félreértésekkel magyarázni, a marxizmus dogmatikus torzulásaiból származtatni?

Mivel a marxizmus–pszichoanalízis viszonyával kapcsolatos fenti tézisek egymással homlokegyenest ellentétes implikációkhoz vezetnek, mind a „szintézis” lehetőségét, mind a szerzői szándékot illetően, teljes volna a tanácsatlanságunk, ha a mű egésze és a szerző koncepciója nem oszlatná el kétségeinket. Nem biztos azonban, hogy ez a mögöttes tartalom, a sorok közötti üzenet mindenki számára egyformán érthető és meggyőző. Mindenesetre kevesebb lenne a talány, a kétség, ha szándékát és állásfoglalását illetően a szerző egyértelműbb – szókimondóbb és célratörőbb – lenne. De ahogy a marxizmus–pszichoanalízis közötti ellentétek, s egyáltalán a két gondolatrendszer huszadik századi eszmetörténete nem választható el a hatalomra került baloldali mozgalmaktól és a megszilárdult szocialista rendszerek fejlődésétől, úgy a pszichoanalízis és marxizmus viszonyát elemző művek sem értékelhetők a létrejöttüket meghatározó történelmi-társadalmi feltételektől függetlenül. Vonatkozik ez Erős könyvére is. A könyv alapjául szolgáló elemző és értekező munkák jelentős része 1970–1982 között készült, vagyis abban az időszakban, amikor a megjelenés érdekében az ideológiai elvárásokat, de főként a társadalomkritikával szembeni érzékenységet messzemenően figyelembe kellett venni. Igaz, hogy a kéziratot a szerző ezt követően többször is átdolgozta, előbb egy kandidátusi disszertáció, majd pedig a könyv alakban való megjelenetés igényeinek megfelelően, elvont eszmetörténeti fejtegetéseit azonban aligha cserélhette fel a pszichoanalízis és marxizmus viszonyára alapozó kritikai társadalomelméletre. Közép- és Kelet-Európa országaiban csak a könyv megjelenését követő évben kezdődtek jelentősebb demokratizálódási folyamatok, a „hivatalos marxizmus” mindazonáltal még csaknem mindenütt hatalmi pozícióból tárgyalt továbbra is a más elméleti előfeltevésekre támaszkodó s más konklúziókra jutó társadalomelméleti, szociológiai, filozófiai, lélektani stb. nézetekkel. Kétségtelen, hogy a változások nyomán a pszichoanalízis lassan visszanyeri polgárjogát, de még mindig távol van attól, hogy a „hivatalos marxizmussal” egyenrangú partnerként különböző tudományos kérdésekről dialógust folytathasson. Erős az adott körülmények között, ami a két gondolatrendszer között felmerülő ideológiai és tudományos problémák bemutatását illeti, könyve megírásának időpontjában elment a lehetőségek határáig. S mivel könyvével – kimondva, kimondatlanul – a pszichoanalízis térnyeréséhez szeretett volna hozzájárulni, „taktikai” megfontolásokból arra kényszerült, hogy tompítsa a különbségeket, ideológiakritikai észrevételeit pedig a húszas és harmincas évek vitái kapcsán, elvont eszmetörténeti fejtegetésekbe ágyazva mondja el.

Az elvont eszmetörténeti munkákra való hajlam lehet alkati adottság is. A társadalom és a psziché törvényeit magyarázó elméletek összevetése, Freud és Marx gondolatainak ütköztetése azonban vitathatatlanul nagyfokú körültekintést igényel. A Marx gondolatrendszerére alapozó és a társadalom radikális átalakítását célul tűző baloldali mozgalmak és megszilárdult szocialista rendszerek ugyanis merőben másként viszonyulnak a lélekhez, az egyéni tudatvi-

lághoz, az emberi sorsszerveződés külső és belső tényezőihez, mint a freudi tanok.

A pszichoanalízis tudományos vizsgálódását a lelki élet területére terjesztette ki. A marxizmus azoknak a gazdasági, politikai és társadalomtörténeti összefüggéseknek szentelt figyelmet, amelyek létrehozzák, fenntartják és magyarázzák a totális rendszereket. Az emberi élet anyagi alapjait, ideológiai és társadalomelméleti vonatkozásait ennél fogva meggyőzőbben körvonalazza a marxizmus. A személyiségen belüli történések megértéséhez, az emberi viselkedés „titkainak” a megértéséhez viszont a freudizmus jutott közelebb.

A két eszmerendszer találkozásából nem született – nem születhetett – szintézis, hiszen mindkét tan az emberi élet totális magyarázatára törekszik – egymással homlokegyenest ellenkező kiindulópontokról. „A pszichoanalízis, noha messzemenő társadalmi implikációkat tartalmazott, *nem nyújtott és nem kívánt nyújtani semmiféle radikális vagy szélesebb körű társadalomátalakítási programot*. Mint szigorúan egyénre orientálódó tünetinterpretációs rendszer és terápiás eljárás, az egyénnek önmagához és másokhoz való viszonyát vette alá racionális vizsgálatnak – a vizsgálat eredményei pedig kimutatták, hogy azok az intézmények és ideológiák, amelyekhez az emberek önmagukat viszonyítják, korántsem végső adottságok, hanem csupán időleges és törékeny kompromisszumok, amelyek az ösztönök és a civilizáció erőinek harcában újra és újra megkötöttek.” (38. o.) A pszichoanalízis – fűzi még hozzá Erős – éppen „racionalista individualizmusa” miatt válhatott egyfajta „polgári-értelmiségi öntudat” világnézeti alapjául.

A marxista történefilozófia – a pszichoanalízissel ellentétben – a társadalom egyértelműen meghatározható fejlődésének – fejlesztésének – a gondolatára épül, s a nagy társadalmi feladatokra való mozgósítás céljából az emberi személyiség teljes átalakításának az igényével, egy „új típusú” ember kialakításának a programjával lép fel. A személyiség átalakításában nem sok gondot fordít a pszichikum szerveződésének belső szabályszerűségeire, a belátás, érdekelttség, azonosulás szerepére. A megvalósítandó cél történelmi szükségszerűségének a gondolata magában hordozza az egyéni szabadság feláldozásának a szükségességét: a „lemondást”, az „áldozatokat”, az egyéni érdekszféra mellőzését. Mivel ebből a gondolati alapállásból mindenféle „áldozat” és „lemondás” igazolást nyerhetett, a marxizmus egy maroknyi pártvezér kezében hamarosan a fanatizmus eszközévé vált. A párt megkövetelhetette – és megkövetelte –, hogy a kitűzött társadalmi cselekvési programokat az emberek, személyi érdekeiktől függetlenül, vagy akár azok ellenében is, saját ügyüknek tekintsék. A személyiség „átalakításában” a társadalom erőszakszervei, technikai-igazgatási módszerei jutnak meghatározó szerephez. Állandó ellenőrzéssel, megfélemlítéssel, felelősségrevonással próbálták az embereket érdekeik feladására, aszkétizmusra rávenni. Az ún. „személyi kultusz” időszakában a „tömegkezelés” még végtetesebb formákat ölt: mint „ellenséges elemeket” likvidáltak azokat, akik a kívánt mértékben a célkitűzésekkel nem azonosultak, vagy „további átnevelés” céljából kényszermunka táborkokba zárták őket. A sztálinizmus azonban – bármennyire is aszkétizmusra nevelte, kényszerítette az embereket – nem tudta így bekapcsolni őket a társadalmi termelőerők rend-

szerébe. Csak a hétköznapok gondjaiból s az emberek létszükségleteiből fakadó energia válhatott volna a társadalmi termelőerők és a társadalmi szükségletek alapjává. A kierőszakolt aszkétizmus, a „tömegkezelés” csak félelemben kergette, széttölesztette, meghasonlottá tette a társadalom egészét, ami a nehéz idők múltával kolosszális apátiát teremtett.

Az utóbbi egy-két évben mind több szó esik a kelet-európai országokban ezekről a nehéz időkről, a „túlkapásokról”, „törvénytelenégekről”. Azok az értelmező-elemző munkák azonban, amelyeknek számot kellene adniuk arról, hogyan s miként fordulhatott elő, hogy a marxizmus a politikai bürokrácia kezében ilyen hatalmas demagóg erővé válhatott, egyelőre még váratnak magukra. Mivel Erős jelentős teret szentel munkájában a dialektikus materializmus és a pszichoanalízis viszonyának, s ezen belül Lukács György Freud-kritikájának, könyvét akár hiánypótlónak is tekinthetjük ilyen szempontból.

Mit is tartalmaz az a tanítás, amit Lukács György képviselt Freuddal szemben? Lényegében véve azt, hogy jogos az erőszak mindazokkal szemben, akik nem látják, nem fogják fel, vagy nem fogadják el az „új világrendet”, amit a „történelmi szükségszerűség” állít a „nembeli ember” elé. Márpedig ha elfogadjuk, hogy a társadalom fejlődésének egyértelműen meghatározható iránya van, s ez az irány az emberi célkitűzéssel összefüggésbe hozható, s ha felteszszük, hogy ez a célkitűzés mindenkiben tudatosítható, és a tudatosításnak a folyamat fejlődésére nézve pozitív, serkentő hatása van, akkor mindent alá lehet – alá kell – rendelni a célkitűzést hirdető ideológiának és politikai munkának. Lukács tanítása világosan példázza, hogy a történelmi szükségszerűséggel kijelölt „végcél” megvalósítására irányuló erőfeszítés szemben áll azzal a freudi koncepcióval, hogy minden egyes ember a maga módján éljen és legyen részese a történelemnek.

Az ember csak borzongva tudja végiggondolni azt a víziót, amely szerint a társadalom és történelem mozgatóereje független az egyes emberek akaratától, vágyaitól, célkitűzéseitől, öntudatától, voltaképpen maguktól a hús-vér emberekétől. Hogy a haladás megkívánja: ne úgy érezzenek, lássanak, gondolkodjanak, ahogyan az mindennapi életük szempontjából célszerű, értelemszerű és kívánatos, hanem „legyenek mások”, tagadják meg önmagukat, rendeljék alá akaratukat – vágyaikat, céljaikat – egy magasabb rendű akaratnak: a nembeli ember „önmegvalósításáért” folyó harcnak, a nagy történelmi vízió megvalósításának. Ez az elmélet nem a politikai bürokrácia kivételes gonoszsága miatt válhatott – és válhat bármikor ismét –, demagóg erővé, hanem azért, mert már a minimális emberi szabadság engedélyezése is hátráltathatja ezt a harcot, kérdésessé teheti ezt a víziót. Ha ugyanis az egyes emberek „önös érdekeik” szerint cselekszenek (azaz helyzetüknek, szükségleteiknek, képességeiknek s vágyaiknak megfelelően élnek), akkor szándékaik és cselekedeteik egymást keresztezik. Az egymást keresztező szándékok és cselekedetek véletlenjeiből pedig aligha áll elő előre meghatározható fejlődés, egyértelműen meghatározható jövő.

A freudizmus nem kívánja megváltoztatni az ember jellemét; a meglévő hajlamokra és adottságokra épít. Amennyiben pedig az együttélés vagy az eredményes életvitel szempontjából a személyiség valamilyen „korrekciójára” még-

is szükség mutatkozik, azt – mai divatos kifejezéssel élve – az „önismereti tudatosság” elmélyítésével véli elérni. A freudizmus fényt vet ugyan az ember lelki meghasonlásának, karakterzavarainak az okaira, a kapitalista társadalom nyomorúságos viszonyaira, de a bajok orvoslását nem a külső elnyomó erők elleni küzdelemtől, nem az osztályharctól és osztálytudattól, hanem a jobb önismerettől, az ösztönök megzabolázásától, az „önelnyomás” belső sötét erőivel szembeni harctól várja.

Az ilyen „individuális terápia” a marxizmus szempontjából vajmi keveset ér. Nem csak azért, mert az analízis a szükséges gyógyító munkát csak igen szűk társadalmi keretek között tudja ellátni, hanem mert minden emberi nyomorúság forrását, az ember egyéni és társadalmi léte közötti antagonizmust nem lehet pszichoterápiával megszüntetni. Ha a történelmi materializmusra, a pártra vár a helyes társadalmi tudat kimunkálása, ez esetben az önismeretet célzó pszichoanalitikus munkának, az elfojtások tudatosításának, a komplexusok feldolgozásának stb. nincs sok értelme és létjogosultsága. Annál kevésbé, mivel az önismereti munka, a lélekelemzés – tekintettel arra a körülményre, hogy nem a soron levő párthatározatok szellemében történik –, akár káros is lehet, reakciós hatást fejthet ki. Persze a pszichoanalízis, mint ahogyan azt Erős fejtegeti, nem azért volt szálka a messianisztikus történetfilozófusok, s a dogmatikus marxisták szemében, mert a polgári társadalmi „dekadens”, „irracionalista” ideológiájaként káros hatást fejtett volna ki, hanem éppen ellenkezőleg, azért látszott veszélyesnek, mivel a cselekvési motívumok rejtett rugóit keresve hitelesen feltárta azokat a lelki mechanizmusokat, amelyek a társadalmi kiszolgáltatottságot az individuumok szintjén kitermelik és reprodukálják. Azért nem lehetett megtűrni, mert fényt vetett volna az emberek hihetetlen mértékű kiszolgáltatottságára az adott körülményekre vonatkozóan is.

A dogmatizmus szerint a győztes forradalom nyomán kialakuló társadalmi rendszerek automatikusan felszámolják a kapitalizmusnak azokat az ellentmondásait, amelyek az emberek lelki megnyomorodásához – neurotikus tünetekhez, önmeghasonlásokhoz, alkoholizmushoz, prostitúcióhoz, öngyilkossághoz stb. – vezetnek. A szocializmussal létrejövő új társadalmi környezet maga az a gyógytényező, ami a hosszadalmas és körülményes analitikus munkát, a lélekelemzést feleslegessé teszi. Ezt a perspektívát „burzsoá osztálykorlátaik” miatt az „irracionalista mítoszokba” menekülő polgári tudósok természetesen nem ismerhették fel, s így továbbra is nagy erőfeszítéseket tettek arra, hogy a gyógyítás és megelőzés pszichológiai technikáit tökéletesítsék. Mint utóbb kitűnt, őket igazolta a történelem. Az „új típusú” társadalmak nemcsak hogy az „új típusú” embert nem hozták létre, aki mentes lenne a lelki élet problémáitól, hanem a társadalmat sem sikerült megfosztani antagonisztikus jellegétől, s a bajok így csöstül újratermelődnek.

Az elmélyülő társadalmi-gazdasági válság kapcsán napjainkra nyilvánvalóvá vált, hogy az ember pszichés sajátosságai sokkal nagyobb mértékben határozzák meg a társadalmi élet történéseit, a történelem irányát, mint azt a marxista teoretikusok feltételezték. E felismerés nyomán a pszichológia elé állított korábbi feladatok némiképpen átértékelődnek, más hangsúlyt nyernek. Alapvető feladata továbbra is abban áll, hogy operatív feladatokat lásson el: segítsen

a gazdasági tervezés és termelésirányítás belső tartalékainak a feltárásában, az egészségügyi ellátás színvonalának javításában, az emberek kiválasztásában, a munkateljesítmény fokozásában, a pedagógiai munka hatékonyságának javításában stb., de immár nem abból a függő, alárendelt helyzetből, amelybe korábban a dogmatizmus kényszerítette, hanem élvezve a „szaktudománynak” kijáró tiszteletet. A freudizmus „kiátkozása” együtt járt a pszichológia önállóságának elvesztésével: a pszichológia tárgykörének, módszertanának, fogalomrendszerének, kérdésfeltevéseinek stb. leszűkítésével. A lelki jelenségekkel kapcsolatos kérdések sokáig csak a „reflexológia” szintjén merülhettek fel. Később lehetőség nyílt más tudományos problémák felvetésére és elemzésére is, a pszichológia művelőjének azonban citátumokkal, hivatkozásokkal illett jeleznie eszmei-ideológiai elkötelezettségét. Napjainkra a pszichológia, mint szaktudomány, valamelyest függetlenítette magát a marxista filozófiától, máig eldöntetlen és tisztázatlan azonban: milyen megfelelésnek kell fennállnia a különböző elméleti koncepciók között, hogyan egyeztethető össze a pszichológia emberfelfogása a marxizmus társadalomképével?

Mivel e lényegi kérdést illetően a szereposztás tulajdonképpen a régi, a pszichológia iránt megnyilvánuló érdeklődés jelentőségét az ideológiai apparátus részéről aligha szabad eltúlozni. Ez az érdeklődés ugyanis nem társadalomelméleti vonatkozású s nem történelemfilozófiai mélységű. A politikai és ideológiai szféra részéről valójában nem is pozitív, hanem negatív formában, mint az emberben való csalódottság jut kifejezésre. Az elmélyülő válság nem kérdőjelezheti meg az irányelveket és célkitűzéseket: az ember az, aki csalódást okozott, aki mint a történelmi folyamatok szubjektuma, a társadalom fő termelőereje, a nevelés tárgya, s a forradalmi változások terméke nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A mai válságértelmezésekben, a reformtörekvések hangsúlyozása ellenére, még mindig érinthetetlenek bizonyos dogmává merevedett eszmék. Az elgondolt valóság még mindig háttérbe szorítja a ténylegeset, az evilági hús-vér emberek élete még mindig a távlati céloknak van alárendelve. A válság kapcsán ezért legfeljebb „hibákról”, „tévedésekről”, „visszaélésekről” lehet beszélni a vezető tisztségviselők részéről, és „hamis tudatról”, „eszmei-ideológiai tévelygésről”, „felelőtlen magatartásról” a széles néptömegeket illetően.

A pszichoanalízis – tágabb értelemben a pszichológia – és a marxizmus viszonyára terhes örökségként nehezedik rá az elméleti ábrándoknak és ideológiai fantomoknak a kibogozhatatlan szövevénye. Emellett az eltérő álláspontok minden eleme mélységesen összefügg az adott korszak szellemi, politikai és társadalmi törekvéseivel, s reprodukálódnak anélkül, hogy az eltérő álláspontok mai képviselői feltétlenül tudatosítanák pozíciójuk történelmi előzményeit – írja Erős, aki ugyanakkor páratlan érzékenységgel bontja ki a pszichoanalízis és a marxizmus legneuralgikusabb pontjai körül létrejött gubancokat is, rámutatva minden egyes gondolatszál társadalmi, politikai és tudományos aktualitására és következményeire. S mivel a pszichoanalízis és a marxizmus viszonyára vonatkozó elgondolások és viták, a kezdetektől napjainkig – saját kifejezésével élve – „töményen magukba szívták azt a politikumot és ideologikumot”, amit az adott helyzet diktált (vagy diktál), tulajdonképpen „elaknási-

tott” területen mozog, amikor a közel nyolcvan esztendőöt felölelő „vita” tanulmányairól számot ad. Igaz, ennek a nyolcvan esztendőnek a kétharmada már nem tartozik szorosabban könyve témaköréhez, aminek a hiányát azonban a kínálkozó konklúziók szempontjából aligha érezzük. A tárgykör továbbgondolásával, mai vonatkozásainak felvillantásával talán sikerült Erős könyvének az aktualitására és fontosságára rámutatnunk, amennyiben sikerült eloszlatnunk azt az illúziót, hogy „pszichoanalízis, freudizmus, freudomarxizmus” problematikája egy távoli világ szellemi terméke, ami független jelen helyzetünktől és valóságunktól. Erős okkal és joggal szedte elő a hajdani folyóiratokban s felderítésbe került könyvekben megjelent írásokat. Mert a pszichoanalízis és marxizmus viszonya, s e viszony „freudomarxista” értelmezése – mint mondja – olyan hagyomány, amellyel – bármiképpen ítélkezzünk is róla – mindenképpen *itt* kell megbirkóznunk.” (222. o.) S ha meggondoljuk, hogy a pszichoanalízis bölcsője ugyanaz a földrajzi régió, amelyben viharos előzmények után a marxizmus uralkodó pozícióba jutott, Erősnek mélységesen igazat kell adnunk.